

УДК 130.2+378.1

Зеленська О. П.*

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ПРОБЛЕМНОГО НАВЧАННЯ, МИСЛЕННЯ ТА МОВИ

Проблемне навчання як цілісний розвивальний тип навчання, що інтегрує різні форми, методи і прийоми активізації пізнавально-пошукової та творчої діяльності, сприяє формуванню дослідницької активності, самостійності студентів, вихованню справжнього, самостійного, творчого і продуктивного мислення. У цьому значну допомогу може також надати навчання рідної та іноземної мов, оскільки мова по-різному пов'язана з різними аспектами мислення, а вирішення проблемних завдань і проблемних ситуацій відбувається за допомогою мови. Мислення як вихідне, його форми, до яких належать поняття, судження та умовивід, знаходять своє завершення в мовленнєвих актах, які є засобами спілкування.

Ключові слова: проблемне навчання, мислення, розумова діяльність, мова, поняття, судження, умовивід.

Якісні перетворення, що відбуваються в сучасному суспільстві, розширення економічного, політичного, культурного та гуманітарного співробітництва різних країн вимагають підготовки фахівців, які б мали високий рівень освіченості, професіоналізму, мобільності, конструктивності, повагу до культури, традицій і звичаїв інших народів, уміння креативно мислити та добре володіти як рідною, так і іноземною мовами. Національна доктрина розвитку освіти України в ХХІ столітті передбачає, що модернізація системи освіти України має бути спрямована на забезпечення її якості відповідно до найновіших досягнень вітчизняної і світової науки, культури та соціальної політики, інноваційних напрямків і тенденцій розвитку освіти [7]. Такий підхід до модернізації освіти вимагає реорганізації процесу навчання, інтенсивного пошуку нових моделей розвитку освіти, запровадження інноваційних форм і технологій підготовки майбутніх фахівців, методів навчання й виховання, що розвивають практичні здібності, формують відповідні компетенції, уміння й навички.

Актуальним залишається підвищення рівня практичної підготовки випускників ВНЗ, адже загальним критерієм оцінювання якості освіти залишається здатність випускників виконувати практичну діяльність у відповідній професії [9]. Упровадження інноваційних педагогічних технологій спричиняє позитивні зміни в традиційному педагогічному процесі, сприяє створенню теоретичної наукової основи знань для успішного оволодіння дисциплінами професійного циклу та формування у студентів системного мислення, підвищенню мотивації та активізації навчально-пізнавальної діяльності студентів. У 80-ті роки минулого століття спостерігалися спроби вдосконалювати педагогічну діяльність через упровадження активних форм навчання та виховання, створення проблемних ситуацій, які виховують, потребують самоаналізу й самодіагностики, творчого вирішення професійних завдань [10, с. 56]. Однак потреба формування активної творчої особистості, яка володіє належним інтелектуальним розвитком і вміє знаходити рішення в проблемних ситуаціях як у професійній, так і соціальній сферах, вимагає ширшого впровадження технології проблемного навчання як цілісного типу навчання, що інтегрує різні форми, методи і прийоми активізації пізнавально-пошукової та творчої діяльності [1, с. 51].

Хоча різні аспекти проблемного навчання як важливої умови формування нових знань студентів і їх пізнавальної самостійності, розвитку їх інтелекту та творчих здібностей, організації їх навчально-пізнавальної діяльності, підвищення мотивації до навчання, виховання активної особистості, достатньо висвітлені в педагогічних дослідженнях багатьох вітчизняних і зарубіжних науковців (В. Агапова, А. Брушлинського, А. Вербицького, О. Гохберг, М. Данилова, Дж. Дьюї, О. Євдокимова, І. Ільницької, І. Козловської, В. Крутецького, Т. Кудрявцева, І. Лернера, А. Матюшкіна,

*© Зеленська О. П.

М. Махмутова, В. Оконя, Л. Подимової, В. Путиліна, С. Рубінштейна, Г. Селевко, Ю. Сенько, В. Сластьоніна, А. Слободенюка, Д. Чернилевського та інших), проблема цієї інноваційної педагогічної технології організації навчального процесу у ВНЗ вимагає свого подальшого вивчення й дослідження, зокрема питання, що стосуються інноваційних цілей цієї технології, спрямованих на розвиток творчої особистості студентів, їх мислення, значення мови для реалізації проблемного навчання та досягнення його цілей, а також її взаємозв'язок з мисленням.

За М. Махмутовим, основна ідея проблемного навчання полягає в тому, що знання в значній своїй частині не передаються студентам у готовому вигляді, а здобуваються ними в процесі самостійної пізнавальної діяльності в умовах проблемної ситуації. Його мета полягає не в засвоєнні лише результатів наукового пізнання, а у формуванні пізнавальної самостійності студентів та в розвитку їх творчих здібностей. Основу проблемного навчання складають створювані викладачем проблемні ситуації, оскільки мислення починається при зіткненні людини з проблемою [6, с. 14, 20, 30].

Т. Кудрявцев вважає, що проблемне навчання сприяє не лише набуванню студентами необхідної системи знань, умінь і навичок, але й досягненню високого рівня їх розумового розвитку, формування в них здатності до самонавчання, самоосвіти, оскільки засвоєння навчального матеріалу відбувається в ході активної пошукової діяльності студентів, у процесі вирішення ними системи проблемно-пізнавальних завдань. Одна з цілей проблемного навчання – формування особливого стилю розумової діяльності, дослідної активності та самостійності студентів [5, с. 200-201].

Г. Селевко вважає, що проблемне навчання – це така організація навчального процесу, яка передбачає створення під керівництвом викладача проблемних ситуацій і активну самостійну діяльність студентів для їх вирішення, у результаті чого й відбувається творче оволодіння професійними знаннями, навичками, вміннями і розвиток розумових здібностей [11, с. 140]. Проблема ситуація своєю чергою є особливим видом розумової взаємодії об'єкта (предмета, явища, події тощо) і суб'єкта (студента), вирішення якої уможливорює набування суб'єктом нових знань і засобів діяльності.

Таким чином, проблемне навчання уможливорює засвоєння нових знань, оволодіння способами пізнання, формування та розвиток інтелектуальної, мотиваційної, емоційної, когнітивної, творчої тощо сфер студентів, розвиток їх індивідуальних здібностей, зокрема розумових. Виходячи з визначень проблемного навчання, одним з його важливих і необхідних аспектів, на що вказують науковці, є розвиток мислення, формування особливого стилю розумової діяльності, розвиток розумових здібностей. Засвоєння і формування знань є продуктом мислення як процесу. Л. Толстой писав, що знання тільки тоді знання, коли вони набуваються зусиллями своєї думки, а не лише пам'яттю. Особливість стилю мислення студентів зумовлена спрямованістю процесу навчання на засвоєння вже отриманих тією чи іншою наукою знань і на їх застосування в подальшій пізнавальній і практичній діяльності.

Система понять і суджень є знаннями. Проблемні завдання та проблемні ситуації стимулюють процес мислення, вони навчають студентів мислити логічно, творчо, сприяють переходу знань у переконання, викликають у студентів інтелектуальні почуття, почуття задоволення, упевненості в своїх силах і можливостях. Проблемне навчання не тільки забезпечує розвиток мислення студентів, але й сприяє породженню пізнавальної мотивації, оскільки при вирішенні проблемної ситуації виникає пізнавальних інтерес, який вважається сильним мотивом навчання [12]. Функція мислення полягає в тому, щоб розкривати щось нове, невідоме, проникати в суть конкретного явища, встановлювати взаємозв'язки між предметами, подіями, явищами тощо, виділяти суттєве, самостійно приходити до нових узагальнень, умовиводів. Тому розумові операції можуть бути різними і включати аналіз, синтез, узагальнення, класифікацію, абстрагування,

порівняння, що залежить від поставленого завдання чи конкретної проблемної ситуації, мети та інформації, якою володіє людина та яку необхідно обробити.

Мова є засобом спілкування через обмін думками. Інші види спілкування (жести, міміка, різного роду сигнали – світлові, звукові, живопис, музика тощо) також передбачають думку, оскільки вся людська діяльність наповнена свідомістю, але безпосереднє, повне і розчленоване вираження думки дає лише мова. Тому мову визначають не лише як засіб спілкування через обмін думками, але й як засіб вираження і самого формулювання думок, як засіб мислення. Питання мислення, мови та мовлення висвітлені в працях таких науковців, як Л. Виготський, В. Кодухов, Г. Колшанський, О. Лурія, І. Мещанінов, І. Павлов, І. Сеченов, В. Юрченко та інші. Проблема взаємодії мови та мислення є надзвичайно важливою. Їх єдність постає у вигляді складної суперечливої єдності, тому проблема взаємодії мови та мислення є також і складною. Відтворення реальної історії мислення та мовних засобів його вираження було і буде одним із важливих завдань науки про суспільство та його розвиток, оскільки необхідно визначити сам механізм мови та мислення, їх взаємозв'язок.

Мислення перебуває в основі свідомої діяльності людини, яка, задовольняючи потреби в спілкуванні, створює мову. Мова, передаючи логічні категорії мислення, надає їм формального лінгвістичного вираження, створюючи свої граматичні мовні категорії. Тому, вивчаючи мислення, не можливо обходитися без мови, її ролі з точки зору мислення. А простежуючи функції мови, не можна не торкатися питань мислення. П. Абеляр, французький богослов, філософ-схоласт і поет, який працював над питаннями логіки й теології, стверджував: «*Sermo generator ab intellectu et generat intellectum*» («Мова породжується інтелектом і породжує інтелект»). Первинною формою інтелектуальної діяльності людини є діюче, практичне мислення, що спрямоване на дійсність і представляє одну з основних форм пристосування до нових умов, до ситуацій зовнішнього середовища, що змінюються [3, с. 29]. Мислення як вихідне реалізується в мовленнєвих актах, які є засобами спілкування.

При дослідженні співвідношення мови і мислення, як правило, аналізуються форми мислення, до яких належать поняття, судження та умовивід. Мова є формою існування і вираження мислення й відіграє суттєву роль у формуванні свідомості.

Поняття як форма людського мислення є результатом узагальнення одиничних явищ через фіксацію їхніх найсуттєвіших властивостей [8, с. 539]. У процесі цього узагальнення людина абстрагується від випадкових моментів, неістотних властивостей і утворює поняття, що відображають істотні, основні зв'язки й властивості явищ і речей, тобто поняття відображає саму дійсність.

Судження є продуктом і результатом процесу мислення, який передбачає, що суб'єкт, який констатує деякий стан справ, виражає своє ставлення до змісту висловленої думки у формі знання, переконання, сумніву, віри. Це ставлення або мається на увазі, або виражається за допомогою різноманітних оцінних предикатів (наприклад, «правильно», «необхідно», «можливо», «добре», «погано», «заборонено» тощо) [8, с. 645]. Аристотель стверджував, що судження є висловлюванням, яке стверджує чи заперечує що-небудь про що-небудь [2, с. 9]. Отже, судження – одна з основних пізнавальних форм мислення, що відображають явища дійсності, їх зв'язок і взаємовідносини. Судження називають одиницею мислення. Мовною формою судження є речення, яке може бути стверджувальним, заперечним, умовним, розділовим тощо. Судження поповнюють і розширюють знання.

Умовивід – форма мислення, за допомогою якої отримують нове судження на основі одного чи більше вже відомих суджень, які називають посиленнями [8, с. 739]. Умовивід складається з посилки чи посилок і висновку на основі цих посилок. Формами умовиводу є силогізм, тобто умовивід від загального до часткового, і висновок від часткового до загального.

Вищезазначене свідчить про єдність мови та мислення, їх складні взаємозв'язки, тому вивчення рідної мови стимулює студентів до виконання активної мовленнєвої, розумової, інтелектуальної, креативної, моральної, емоційної та духовної діяльності. Українська мова як навчальна дисципліна сприяє вирішенню таких завдань, як розвиток логічного мислення, формування вмінь самостійно оволодівати новою інформацією, таким чином поповнюючи свої знання, здійснення національного виховання [4, с. 77].

Мова – це система знаків, які слугують для зберігання, перероблення й передання інформації. Мова фіксує на кожному певному етапі розвитку пізнання людини результат, досягнутий через абстрагувальну діяльність мислення. Навчання іноземної мови робить внесок у розвиток мислення, розвиток таких розумових операцій, як співставлення, аналіз і синтез. Мислення відіграє в мовленні іноземною мовою особливо складну та своєрідну роль, що є цілком природно. Рідна мова є для людини знаряддям і засобом мислення, безпосередньою дійсністю думки, але вона нечасто сама є об'єктом мислення. Іноземна мова, навпаки, нечасто є знаряддям і засобом мислення, але є важливим об'єктом для мислення в процесі її засвоєння, оскільки процес навчання мови будується на принципі свідомості. Курсанти та студенти мають не стільки запам'ятовувати навчальний матеріал, скільки його розуміти. Розуміння є результатом самостійного та критичного мислення [4, с. 78].

Таким чином, у результаті проблемного навчання відбувається творче оволодіння студентами знаннями, вміннями й навичками, а також, що є надзвичайно важливим і необхідним, розвиток їх розумових здібностей, оскільки проблемне навчання є і організацією навчального процесу, що передбачає створення в свідомості студентів під керівництвом викладача проблемних ситуацій, і організацією їх активної самостійної діяльності, яка призводить до їх вирішення. Проблемні ситуації є однією з головних закономірностей активного і творчого процесу мислення, здатного породжувати нові знання. Проблемне навчання сприяє вихованню справжнього, самостійного, творчого і продуктивного мислення, а отже, є найефективнішим засобом активізації мислення, його формування та розвитку.

На заняттях студентів необхідно вчити самостійно та систематично мислити. У цьому значну допомогу може надати навчання рідної та іноземної мов, оскільки мова по-різному пов'язана з різними аспектами мислення, і вирішення проблемних завдань і проблемних ситуацій відбувається за допомогою мови. Мислення як вихідне, його форми, до яких належать поняття, судження та умовивід, знаходять своє завершення в мовленнєвих актах, що є засобами спілкування. Мовна практика людини суттєво збагачується через навчання іноземної мови, її мовний світогляд розширюється через систематичне навчання основ науки про рідну мову.

Порушена у статті проблема багатоаспектна і потребує подальшого наукового пошуку.

Література:

1. Агапов В. И. Основные методические приемы создания проблемных ситуаций в учебной лекции / В. И. Агапов // Проблемное обучение в специализированном вузе : сб. науч. трудов. – Горький, 1985. – С. 50-57.
2. Аристотель. Аналитики первая и вторая / Аристотель [пер. с греч. Б. А. Фохта]. – М. : Госполитиздат, 1952. – 440 с.
3. Выготский Л. С. Мышление и речь / Л. С. Выготский. – М.-Л. : ОГИЗ, 1934. – 325 с.
4. Зеленська О. П. Мова як складова системи формування особистості у вищій школі / О. П. Зеленська // Вісник Чернігівського нац. пед. ун-ту. Серія : Педагогічні науки. – Чернігів. – 2011. – Вип. 90. – С. 76-79.
5. Кудрявцев Т. В. Психология творческого мышления / Т. В. Кудрявцев. – М. : Педагогика, 1975. – 304 с.
6. Махмутов М. И. Организация проблемного обучения в школе / М. И. Махмутов. – М. : Просвещение, 1977. – 240 с.

7. Національна доктрина розвитку освіти України у ХХІ столітті // Болонський процес : нормативно-правові документи / [З. І. Тимошенко, І. Г. Оніщенко, А. М. Грехов, Ю. І. Палеха]. – К. : Вид-во Європ. ун-ту, 2004. – С. 6-27.
8. Новейший философский словарь / гл. ред. А. А. Грицанов. – Минск : Изд-во В. М. Скакуна, 1999. – 896 с.
9. Репьев А. П. Псевдомаркетинг: схоластика и бюрократия / А. П. Репьев // Маркетинг и реклама. – 2008. – № 3. – С. 55-61.
10. Сафонова І. Корекція особистості як мета і результат виховної превентивної діяльності вчителя / Ірина Сафонова // Вища школа. – 2011. – № 2. – С. 56-62.
11. Селевко Г. К. Энциклопедия образовательных технологий / Г. К. Селевко. – М. : Народное образование, 2005. – Т. 1. – 556 с.
12. Шукина Г. И. Проблема познавательного интереса в педагогике / Г. И. Шукина. – М. : Педагогика, 1971. – 351 с.

Зеленская Е. П.

ВЗАИМОСВЯЗЬ ПРОБЛЕМНОГО ОБУЧЕНИЯ, МЫШЛЕНИЯ И ЯЗЫКА

Проблемное обучение как развивающий тип обучения, которое интегрирует разные формы, методы и приемы активизации познавательной-поисковой и творческой деятельности, содействует формированию исследовательской активности, самостоятельности студентов, воспитанию настоящего, самостоятельного, творческого и продуктивного мышления. В этом значительную помощь может также оказать изучение родного и иностранного языков, потому что язык различно связан с разными сторонами мышления, и решение проблемных ситуаций происходит при помощи языка. Мышление как исходное, его формы (понятие, суждение и умозаключение) находят свое завершение в речевых актах, которые служат средствами общения.

Ключевые слова: проблемное обучение, мышление, умственная деятельность, язык, понятие, суждение, умозаключение.

Zelenska O. P.

CORRELATION OF PROBLEM-BASED LEARNING, THINKING AND LANGUAGE

Problem-based learning as an integral developing type of learning that integrates different forms, methods and ways of making the cognitive, searching and creative activity more active, contributes to forming the investigative activity, students' self-dependence, and developing the real, independent, creative and productive thinking. Teaching the native and foreign languages can also assist in this case, because the language is closely connected with the various aspects of thinking, and solving the problem tasks and problem situations occurs by means of the language. Thinking as an initial phenomenon, its forms (concept, judgement and deduction) have their completion in the acts of speech that serve as the means of communication. Thinking is at the base of the conscious activity of a person, who creates the language in order to satisfy the needs of communication that occur. The language expressing the logical categories of thinking gives them the formal linguistic expression, creating its own grammatical language categories. That is why while learning thinking it is impossible to do it without the language, its role from the point of view of thinking. The function of thinking is in revealing something new, unknown, singling out the essential, and independently coming to the new conclusions and generalizations. The peculiarity of the students' style of thinking is caused by the direction of the process of learning towards mastering the achieved by this or that science knowledge and its usage in their future cognitive and practical activity. The system of concepts and judgements is knowledge.

Key words: problem-based learning, thinking, mental activity, language, speech, concept, judgement, deduction.